

Text překladatele...

Na Edwarda Stachuru mne poprvé upozornil jeden z mých přátel.; bylo to ještě kdysi na kolejích, nejpravděpodobněji v roce 1984. Vytasil se tenkrát s čerstvým překladem *Sekereżúdy* a v rámci tehdejší hojné výměny estetických podnětů mi dal přečíst jisté pasáže. Ty mne zaujaly, knihu jsem přečetl celou, stala se význačnou součástí mého osobního zlatého fondu. Od té doby mě E.Stachura provází. Měl jsem pochopitelně snahu se o něm dovědět něco víc. Podařilo se mi sehnat několik povídek v originále, nějaké překlady ve staré Světové literatuře, zjistil jsem i pár pozoruhodných faktů z autorova života. Protože do češtiny bylo tehdy přeloženo jen málo Stachurových textů, rozhodl jsem se k překladům vlastním; ty se pak rozrostly víc, než jsem vlastně měl původně v úmyslu.

S amatérským překládáním textů Edwarda Stachury jsem začal na konci roku 1986, v době, kdy jsem disponoval neomezeným množstvím volného času. Původně jsem chtěl přeložit pouze text s názvem *Fabula rasa*, o němž jsem se z různých stran dovídal leccos zajímavého. Existoval prý rovněž překlad části této knihy do češtiny - nic bližšího jsem ale nezjistil a v ruce jsem tento překlad neměl. Originál textu jsem sehnal v olomoucké vědecké knihovně a po intenzivní práci byl překlad hotov už na jaře 1987. Strojopis vznikl v úplnosti až zhruba o rok později

Mezitím se mi podařilo získat do osobního vlastnictví kompletní pětisvazkové vydání Stachurova díla v polštině a z něj začal v roce 1988 vznikat překlad autorova posledního deníku. Pro nedostatek času jsem tento překlad nejprve nedokončil. Vrátil jsem se k němu až o rok později. Tehdy vznikl v jednom zátahu nejprve překlad textu *Hle* a poté byl dokončen i převod onoho posledního deníku a definitivní verze básně *List k pozůstalým*, jejíž překlad jsem si rovněž porůznu načrtával dříve.

K Stachurovým textům jsem se pak ještě vrátil u příležitosti autorova výročí v roce 1997 a stále pro touž společnost přátel a znalců jsem sestavil útlý výběr, sestávající z trochy poesie a z povídky, jež podle mých znalostí dosud v češtině nevyšla, alespoň v novější době ne.

Tolik o vzniku překladů; nyní k autorovi samotnému a k některým jeho textům.

Edward Stachura se narodil roku 1937 ve Francii. Do Polska se s rodiči vrátil krátce po válce. Vystudoval romanistiku ve Varšavě, později pak ještě studoval v Mexiku. Publikovat začal počátkem 60. let s vlnou tzv. "malých realistů". Od začátku byl však naprosto osobitý, výjimečný, těžko zařaditelný. Jeho dílo obsahuje tři svazky povídek, básně a poémy, písňové texty (sám si je zhudebňoval a vystupoval s nimi jako písničkář s kytarou po klubech - to zejména v 60. letech, kdy byl v Polsku velice populární), dále dva kratší romány (nebo snad novely) a skupinu velmi zvláštních posledních textů, o nichž zde budu mluvit zejména.

Ráz Stachurova díla se totiž v návaznosti na osobní myšlenkový vývoj autora začíná kolem poloviny 70. let měnit. Už dřívější povídky a romány jsou nedějové, chybí jim fabule a vnější dramatickosti. Stachura v nich - stejně jako v celém díle - psal výhradně o sobě, o svých zážitcích a pocitech, zaznamenával své úvahy a myšlenky. Tato introspekce je pak vždy zasazena do realisticky, avšak záměrně nesystematicky zachycených útržků okolní skutečnosti, tak jak se při putování hlavní postavy namane. V těch textech se vlastně nic pozoruhodného neděje - je to plynutí dnů a myšlenek, vyjádřené velice svérázným jazykem, na jedné straně poetickým, na druhé plným neologismů a nezvyklých, až jaksi "toporných" pasáží, na třetí straně prostě realistickým a hovorovým. Nutno poznamenat, že tato zvláštní směs působí v konečném efektu značně sugestivně.

Na tom všem by koneckonců nic zase až tak zvláštního nebylo. Autorů podobného typu by se našlo víc, nepřehlédnutelná je ostatně dobová souvislost s beatnickou literaturou (a u autora osobně, řekl bych, i s hnutím hippies, ač o konkrétních kontaktech a vlivech není (mně) nic známo - ale tyhle věci tehdy visely ve vzduchu).

Ve Stachurových povídkách a románech se opakovaně vrací postava vypravěče, poutníka, nezakotveného tuláka bez zázemí a domova, bez rodinných a sociálních vazeb, člověka, který putuje krajem, pro obživu příležitostně pracuje, přespává ve vagónech a na senících, navštěvuje cizí hospody, pozoruje okolní svět, a tak, jak o tom byla řeč, mísí zaznamenané detaily se svými vlastními reflexemi. Ve zmateném a složitém světě se příliš neorientuje, je velmi citlivý a zranitelný, proto se nechce vázat na nic a nikoho, přitom ho pobuřuje utrpení slabých a bezmocných. Ve své zranitelnosti by si rád vypěstoval vnitřní sílu a odolnost, avšak často ho přepadají deprese, čili, jak se říká v *Sekerežádě*, propadá se do mlhy.

Edward Stachura měl ovšem jako člověk a autor tu zvláštnost, že si absolutně neudržel odstup od toho, co psal. Už rané texty jsou o něm. On je tím vypravěčem, o němž byla řeč. Když se řekne, že pro někoho je psaní nutností a způsobem jeho bytí, je to většinou fráze. U Stachury to byla doslova pravda. Psal to, co žil, a žil to, co psal. Nevymýšlel si - a pokud ano, ovlivňovalo to podstatně jeho reálnou existenci. Jeho osobnost se v textech zrcadlí přímo a nezakrytě. Paradoxně by se možná dalo říct, že to vlastně vůbec nebyl spisovatel, poněvadž spisovatel konstruuje, promýšlí, upravuje, vytváří dílo, které žije svým životem. U Stachury dílo žilo jeho životem. Nikdy by nedokázal napsat například detektivku, tedy naprosto vymyšlený, zkonstruovaný příběh, který s autorem nemá nic společného.

Při tom všem jeden rys Stachurova života, tak jako díla, vystupuje do popředí nejnápadněji. Je to mimořádná citlivost a zranitelnost. Mimořádná vnímavost vůči světu, mimořádná zranitelnost sebou samým i svým okolím. Většina lidí se mezi dvacátým a třicátým rokem života spolehlivě adaptuje na prostředí, v němž žije, aby

mohla fungovat. Pracují ochranné mechanismy, vznikne ochranná vrstva, citlivost z let dospívání mizí. Stachura byl jako člověk, a tedy jako spisovatel, neobvyklý v tom, že u něj tahle, z hlediska nás adaptovaných, "nezralost" nezmizela nikdy. Nepřizpůsobil se. Svět mu nezevšedněl, nestal se mu zvykem a rutinou. Jeho vnímání se neotupilo. Základním pocitem je u něj údiv. Pro Edwarda Stachuru nebyl okolní svět samozřejmostí, která je tady přece proto, aby se člověk měl co nejlépe. Aby z ní měl co největší prospěch. Lidé se v zásadě dělí na více a méně inteligentní, od toho se pak odvozuje jejich pozice ve vnějším světě. Stachura se cítil mimo tyhle dvě kategorie - mimo jiné i proto, že obě berou svět tak, jak je, nediví se, že na něm jsou, jinak řečeno necítí tento svět obecně a sebe sama na něm jako udivující až šokující fakt, a proto ovšem dobře fungují v rámci vymezených hranic a zvyklostí. Nic jiného je nikdy nenapadne. Stachura patřil k lidem, které to "něco" napadalo, kteří to pocítovali. Proto se nikdy nestal běžným člověkem a běžným spisovatelem.

Tohle všechno je tedy obsaženo už v raných povídkách. S přibývajícím věkem se však Stachura ve svých textech pokouší vytvořit svět, v němž by takto vnímající a pocítoující člověk nebyl outsiderem, ale někým, kdo při veškerém chápání a respektování reality stojí nad ní, kdo je povolán ostatní vést a učit. Nepřizpůsobivost vůči standardně vnímané realitě u něj vede ke snaze prosadit a nadřadit odlišné vnímání a hodnocení této reality, čímž se rázem změní pozice postavy v literárním prostoru, ale rovněž pozice autora ve skutečném světě (nezapomínejme na absolutní provázanost Stachurova života a díla). Je to pochopitelné - v mládí si člověk Stachurova typu necítí tak osamocně a neprožívá svou nezměnitelnou výlučnost a podivnost tak existenciálně (do jistého věku je dokonce schopen si ji s potěšením vychutnávat) jako později, kdy mu ubývá sil a možností a pozoruje, jak ostatní přivykli a spokojeně fungují, zatímco on ne; a ani by to nepovažoval za správné, neboť nemůže jinak.

V pozdních dílech Edwarda Stachury se začínají objevovat mesianistické prvky provázené nalézáním duchovně příbuzných jedinců v historii a ztotožňováním se s nimi. Stále více se Stachura cítil spřízněn zejména se třemi klíčovými postavami duchovních dějin: s Lao-c' em, Buddhou a Ježíšem, vzato chronologicky. V jejich dílech, v jejich zachovaných výročích nacházel období svých vlastních myšlenek, svých pocitů, svého vztahu ke světu. Tehdy vznikla ona skupina posledních textů, v nichž se objevuje postava člověka-nikdo, který (jak o tom ještě bude řeč) potlačil své Já, své sobectví, potřeby a touhy, a žije jinde. A právě tak žil v té době jinde i sám Stachura. Zpřetrhal všechny vztahy, naprosto se izoloval, rozdal veškeré peníze a přebytečné věci a psal. Podle vlastního svědectví žil asi dva roky jako v horečce, jako na vrcholu hory. Pak ale jeho organismus takové napětí nevydržel a on se zhroutil. Objevily se u něj psychické poruchy, příznaky schizofrenie (což, pravda, není v uměleckých kruzích zrovna řídká diagnóza). V dubnu 1979 začal slyšet hlasy, které ho postupně ovládly a manipulovaly jím. Tento stav po několika týdnech dramaticky vyvrcholil a zároveň byl rychle ukončen nehodou, při níž byl Stachura

sražen vlakem (ve svém zmateném psychickém stavu neuhnul z kolejí, ačkoliv o příjíždějícím vlaku dobře věděl). Nehodu přežil, utrpěl však vnitřní zranění a přišel o pravou dlaň, kterou mu lokomotiva přejela. V nemocnici se jeho psychický stav stabilizoval, nikdy se však už zcela nevzpamatoval a nikdy už nebyl jako dřív. Po fyzickém uzdravení odjel na venkov, nějaký čas žil u matky, nemohl však už navázat na svůj předchozí život ani se nedokázal srovnat s novými podmínkami. Jeho psychický stav se začal znovu zhoršovat, cítil se naprosto vykořeněn, nechápal svůj vlastní život ani život obecně, nedokázal navázat kontakty s lidmi, nechápal, jak mohou ve vši té hrůze relativně spokojeně existovat. Cítil se vyhasle a zmrtvěle, opustila ho radost, nedokázal se nadále o cokoli zajímat. Ztratil chuť a vůli k životu, neviděl jakýkoli smysl svého dalšího pobývání na světě a mezi lidmi. Několik měsíců se takhle potácel, levou rukou si psal deník, ve kterém je to všechno zachyceno: počáteční pokusy vzpamatovat se, a nakonec naprosté vyhasnutí a neschopnost normální existence.

24.7.1979 spáchal Edward Stachura sebevraždu.

Závěrem této části: nebudu se pouštět do další podrobné analýzy osobnosti našeho autora. Jen zde naznačím dvě možnosti výkladu. Edwarda Stachuru lze samozřejmě chápat jednoduše jako psychicky nemocného člověka, odvolat se na genetické dispozice, vnější podmínky a podobně. Mně takový výklad připadá nejen jednoduchý, ale i zjednodušený. Faktem totiž je, že o takzvaných psychických chorobách víme velmi málo - dokonce i označovat je za choroby je někdy dosti problematické. Přesnější by asi bylo: jinakost, jež způsobuje nefunkčnost. A jelikož vztahová funkčnost je základem našeho světa, vědomí takto disponovaných jedinců se o tyto hranice třístí víc, než by bylo nezbytně nutné. Je celkem známou věcí, že řada velikánů dějin (a speciálně mnozí velcí světci) by ve vztahové soustavě, v paradigmatu, jímž je formováno dnešní vědomí, byli považováni za psychicky nemocné, diagnostikováni a léčeni. A co horšího, věřili by tomu a sami by se za takové považovali. Což, domnívám se, je do jisté míry i Stachurův případ. Mám sklon tento případ brát jako tragédii člověka, který měl dispozice stát se světcem a třeba i zakladatelem nového náboženství, a nezvládl to, protože to ani zvládnout nemohl. Nejenže narazil na hranice dobového paradigmatu; on narazil dokonce i sám na sebe, poněvadž jeho psychika byla formována v podstatě sekulárně. A tu je pak těžké se orientovat a porozumět tomu, co se děje.

Je zřejmé, že k lidem typu Edwarda Stachury a všeobecně k celé takto naznačené problematice zaujímá každý stanovisko podle svých vlastních dispozic. Kde se tyto dispozice berou, to je základní otázka, kterou na tomto místě nemá smysl řešit. Proto přejdu k druhé části a alespoň stručně se zmíním o textech, jež považuji za podstatné a zajímavé.

Fabula rasa má podtitul O egoismu. Je to vlastně jen první díl, neboť existuje ještě Fabula rasa (appendix). Toto dílo představuje ve Stachurově tvorbě počátek

nového (a posledního) období. Zatímco dřívější prozaické texty se daly označit, viz výše, za povídky či romány, byť jen málo dějové, výrazně lyrizované a se silným prvkem reflexe, *Fabula rasa* je po formální stránce zcela jiný druh textu. Je to filosofický dialog navazující nepochybně na platónské tradice. Na rozdíl od Platónových dialogů není ale Stachurův text zasazen do konkrétního prostředí, o místě hovoru se zde nic nedovíme, právě tak jako se téměř nic nedovíme o rozmlouvajících osobách. Zůstává jen holý dialog dvou postav. Z hlediska obsahového a tematického nacházíme ve *Fabula rasa* myšlenky a reflexe, které bylo v jisté zárodečné podobě možno potkat v celém dřívějším Stachurově díle. Zde se však autor soustřeďuje pouze na ně, propracovává je do větší hloubky a šířky a dovádí je k vyhoceným závěrům, k čemuž je forma dialogu obzvláště vhodná.

Dialog je tedy v tomto textu veden mezi dvěma osobami. Nemají jména, jsou označeny jako člověk-Já a člověk-nikdo. V průběhu rozhovoru vyjde najevo, že člověk-Já, to je vlastně autor, Edward Stachura sám (ono příznačně stachurovské ztotožnění autora a postavy, života a díla, zde tedy dosahuje svého vrcholu). Je to ovšem Edward Stachura z doby svých povídek a románů, z doby dřívější, kdy ještě nebyl "na vrcholu hory" - ten Stachura, který hledá, ptá se, cítí neklid a nespokojenost, a neví proč, putuje mezi lidmi a mívá je, nenachází své místo, klade si otázku po smyslu světa a sebe sama v něm. Je to tedy Stachura otázek, nikoli ještě odpovědí; proto také člověk-Já je ten, kdo se v dialogu ptá. Ten, kdo odpovídá, je člověk-nikdo - a to je ovšem Stachura současný. Ten, který vystoupil na horu a pochopil. Ten, který stojí na stejné úrovni jako Ježíš, Buddha, Lao-c'. Člověk-nikdo zná odpověď na všechny otázky. Otázka samozřejmě je, do jaké míry se to tak jeví i nezaujatému čtenáři. Myslím si dokonce, že přes veškerou intenzitu vnitřního prožitku, nepochybně autentickou, jak o tom svědčí zmíněné události z autorova života, není slovní vyjádření vždy dokonale přesvědčivé. Ale to je vedlejší, protože intenzita knihy (a tím více všech tří dohromady) je přesto veliká; jde spíše o nalezení či nenalezení nejpriléhavějšího výrazu na cestě od vize ke čtenáři, na síle vize a její celkové zřetelnosti to však nic nemění. O tomto problému (který je pro *Fabula rasa* charakteristický) se ještě zmíním. Člověk-nikdo tedy odpovídá na otázky člověka-Já, jeho odpovědi se postupně stávají delšími a delšími, až posléze na sebe berou podobu rozsáhlých monologů, vlastně jakýchsi kázání. Ze všech odpovědí člověka-nikdo vyplývá jeho učení, tedy učení Edwarda Stachury v době kolem roku 1978. Alespoň několik základních bodů tohoto učení se pokusím zformulovat - každý si může udělat srovnání s učením oněch tří náboženských a filosofických myslitelů, jimž se Stachura, člověk-nikdo, postavil po bok.

1. Veškeré otázky, které člověk-Já pokládá za důležité, důležité nejsou (tj. takové jako: Jak vznikl svět? Existuje Bůh? apod.).

2. Důležité je jen to, co nesouvisí s činností Já a není jím ovlivněno - tedy poskvrněno.

3.Synonymem Já může být: Ego, Psychika, Duše, Slovo, ale také Bůh či Ďábel.

4.Já způsobilo zmatení všech věcí a pojmů - bez jeho vlivu jsou naprosto jasné a samozřejmé.

5.Já je obtíženo žádostmi, touhami, přáními, sobectvím, krutostí; je to, jak se přibližně říká v textu, černá bestie, jejíž hlavní snahou je vidět samu sebe jako bílého beránka.

6.Já je jediné a veškeré neštěstí člověka.

7.Aby se člověk zbavil neštěstí, musí se zbavit Já.

8.Tohoto Já se člověk zbaví, jestliže se pečlivě pozoruje; pak zjistí, jaká černá bestie se v něm skrývá - ne v ostatních, ale jediné a pouze v něm.

9.Tak vznikne člověk-nikdo, který nic nepotřebuje, a všechno má, nic nemusí, a všechno může, na ničem a nikom nezávisí, všechno chápe a jeho existence je existencí lásky.

10.Lidé-nikdo se objevují v průběhu celých lidských dějin; hovoří různými jazyky, výrazy své doby, přece však v jádře o tomtéž, jak o tom svědčí příklad Lao-c'e, Buddhy a Ježíše - a Edwarda Stachury ve spise Fabula rasa.

Takto je to řečeno jen velmi zhruba - v textu se dá najít ještě několik rozměrů. A ostatně netvrdím, že je mi všechno jasné nebo že všechno bylo jasné Stachurovi - nebo že dokázal vyjádřit, co mu třeba subjektivně jasné bylo, jak jsem už před chvílí naznačil. Ona je totiž Fabula rasa v jistém směru dosti problematická. Několikrát už zaznělo, že Stachura nerozlišoval mezi životem a dílem, mezi sebou a svými postavami, a že se tuto tendenci snažil dovést ve Fabula rasa až na samu mez. Možná na samu mez únosnosti. Fabula rasa je dílo pohybuující se vědomě na hranici, za níž je literární dílo už nemožné. Nechce být literárním dílem, a musí jím být. Poselství, o které Stachurovi jde, je stále vyjadřováno literárními prostředky, nutně, avšak tyto prostředky autor stále silněji pocítuje jako nepřiměřené, protože falešné, umělé, stylizované, neupřímné. Ten svár jde tak daleko, že ve Fabula rasa najdeme přímá upozornění (už předmluva jedním takovým začíná, když říká, že tato kniha není na čtení), aby se text nebral doslova, aby se nebral jako literární dílo, ale také aby se nebral jako neměnný fixovaný tvar a definitivní myšlenkový celek. Neboť fixovaný záznam myšlenek vlastně ztrácí možnost být poselstvím (nakonec případ oněch tří Stachurových "bratří", jak je on sám nazývá, poskytuje tomuhle tvrzení celkem přiměřenou ilustraci), ztrácí možnost být na dobových strukturách nezávislým učením. Doslova chápaný záznam ruší další možnosti v něm obsažené; za celek se vydává něco, co ze své podstaty celkem být nemůže. Je tedy třeba jít za text, text je branou, variantou, možností, uvedením, nikoli dogmatem; lze ho odbýt mávnutím ruky, jsme-li dál. Stachura by byl vlastně raději, kdyby tento text vzhledem ke zmíněnému riziku vůbec neexistoval, jeho vyjadřovacím prostředkem je

však psané slovo, píše tedy, s vědomím, že i tak může být to, co vytvořil, prospěšné velmi mnohým, ovšem jen tehdy, nebude-li to právě chápáno doslova, nebude-li se čtoucí vázat na konkrétní formulace. Vždyť i autor sám je vždy "nad" svými konkrétními formulacemi, je-li jich schopen použít. Dovedeno do důsledku to znamená, že nejdokonalejší, nejobsažnější, nejvíce významů a poloh zahrnující spisovatel je ten, který už nepíše, protože vyčerpал možnosti jazyka (i sám Stachura přece často napínal jazyk na skřípec). Vzpomeňme v této souvislosti našeho Otokara Březinu, od jisté doby nepíšícího, ale rozmlouvajícího a učícího; je možné, že Stachura zde došel k téže hranici, za níž už jazykem konkrétního jednotlivce nelze říci více. Ale jen k ní; nepřekročil ji. Pokud je tomu totiž skutečně tak, potom je zjevné, že Stachurovi chybělo něco z Březinova klidu, z jeho vyrovnanosti a hloubky – možná pokory... Stachura byl příliš obrácen ven; místo aby se uzavřel do sebe a obklopen kruhem žáků tiše dožil, jako to v podobné situaci dokázal Březina a staří mudrci, vystupňoval své úsilí, přepálil napětí a zničil sám sebe. Proto ta vyprahlost, neopakovatelně zachycená v posledním deníku: není co říct, kam jít, co udělat.

Vidím tedy ve Fabula rasa text na hranici literatury, text postižený vnitřním svárem a rozštěpem - to má za následek určitou neuhlazenost a samozřejmě formální, řekněme neuctivě, rozplizlost. Byl by však nesmysl toto Stachurovi vyčítat, šlo mu přece výhradně o sdělení myšlenek. Jenomže ani po této stránce není Fabula rasa zcela dokonalá, nepůsobí dojmem myšlenkové propracovanosti; je spíše načrtnutá, vnitřně poněkud chaotická, evidentně odráží způsob svého vzniku - totiž horečnaté vychrlení textu bez péče o detail a bez propracování. Dlužno ovšem říci, že na druhé straně právě tohle dělá z Fabula rasa působivý text: nepřehlédnutelně na ní lpí odlesk intenzity, se kterou vznikala.

Druhý text nebyl na rozdíl od Fabula rasa za autorova života knižně vydán, byl publikován časopisecky. V polštině nese název Oto, což překládám jako Hle. Bylo by možno namítnout, že v češtině jde o slovo knižnější než v případě polského originálu; ale jednak je to diskutabilní a jednak se domnívám, že právě tento posun by zde vůbec nebyl na škodu. Text Hle vznikl později než Fabula rasa, avšak stále ještě v období "vrcholu hory". Přece však je na něm znát určitý posun. Tematicky vychází z téhož myšlenkového okruhu jako Fabula rasa, formuluje tytéž názory, zprostředkovává totéž učení. Není to už ale nekontrolovaný výron lávy jako v textu předcházejícím. V Hle se Stachura opět snaží více precizovat tvar, utvořit jej, formálně zdokonalit. Posouvá tedy toto dílo zpět do okruhu literatury jako takové; určitě ne do středu, ale na hranici, která je typická pro Fabula rasa, už také nebalancuje. Asi to svědčí o vyzrání a ujasňování myšlenek, o něž v případě posledních Stachurových textů jde - a určitě to svědčí o autorově přece jen literárním instinktu.

Hle není dialog. Kdybychom chtěli srovnávat, pak bychom namísto podobnosti s Platónem (v případě Fabula rasa zřejmě jen vnějškové) mohli u textu Hle pomýšlet

spíše na Marka Aurelia (a další autory využívající obdobné formální uspořádání). Hle je totiž koncipováno jako soubor jednotlivých výroků člověka-nikdo (od krátkých po několikastránkové). Chybějí otázky, zůstávají už jen odpovědi. Zůstává učení. Text je však uspořádán promyšleně, je velmi poetický a stylisticky propracovaný. Výroky člověka-nikdo jsou prokládány citáty z Tao-te -t'ingu, z Buddhových rozprav a z Ježíšových slov (příznačné je, že jsou použita logia z apokryfního Tomášova evangelia). Jde jistě o výraz již dříve zmiňované tendence postavit se vedle tří historických zjevů, s nimiž Stachura pocíťoval myšlenkovou spřízněnost (v textu jsou citáty vždy uvedeny formulí: Řekl můj bratr...) - zároveň však tento postup přináší textu značnou myšlenkovou a formální sevřenost a kultivovanost (dodejme, že celé dílo je ukončeno krásným veršovaným závěrem). Hle tedy působí značně koncizněji než Fabula rasa, i když bych se neodvažoval soudit v tom smyslu, že je snad proto působivější nebo dokonce lepší. Ty texty jsou (nikoli ovšem myšlenkově) jiné - je spíše na čtenáři, aby si rozhodl, který z obou postupů je mu bližší.

Příloha: přehled díla Edwarda Stachury

1. 45 básní
2. 5 poém (*Mnoho obně, Přistupuji k tobě, Na zahradě at' rádí saranče, Tečka nad ypsilonem, Missa pagana*)
3. 56 písňových textů
4. 3 povídkové sbírky (*Jeden den, Rozvlněno větrem, Se*)
5. 2 kratší romány (*Celá jiskřivost, Sekerezáda aneb Zima lesních lidí*)
6. Fabula rasa (o egoismu)
7. Fabula rasa (apendix)
8. *Hle*

9. *Všechno je poezie* (soubor úvah a esejů)

10. *Láska čili život, smrt a zmrtvýchvstání Michala Koutného, zazpívaná, vyplakaná a nanebevzatá Edwardem Stachurou* (z pozůstalosti, původně nepublikovaný text)

11. *Smířit se se světem* (deník posledních měsíců života)

12. *List k pozůstalým* (rukopisná báseň, z pozůstalosti, patrně poslední vytvořený text)

13. Překlady z poezie francouzské (zvl. Michel Deguy), latinskoamerické (zvl. J.L.Borges), lidové poezie mexických Indiánů, texty spirituálů

14. Marginální poznámky a komentáře

(Tento text vychází ze starší přednášky; je zde uveřejněn u příležitosti 25. výročí Stachurova úmrtí.)

Odkazy: <http://duszenko.northern.edu/stachura>

<http://www.republika.pl/sted>

<http://www.stachuraedward.republika.pl>